

Vrouwenleed

De leefomstandigheden in de Britse
concentratiekampen ten tijde van de Anglo-
Boerenoorlog (1899-1902)

Student: Martin Mesdag (3349594)

5 juli 2012

m.h.mesdag@students.uu.nl

Onderzoekseminar III Goed of Fout in de Boerenoorlog

Docent: Dr. Martin Bossenbroek

Aantal woorden: 11.807

Inhoud

Inleiding	2
Hoofdstuk 1. Tactiek-van-de-verschroeide-aarde en besluitvorming concentratiekampen.....	4
Hoofdstuk 2. Omstandigheden in concentratiekampen en de invloed van Hobhouse en Fawcett	13
Hoofdstuk 3. Boer- en Britse opvattingen over ziektes.	22
Hoofdstuk 4. Oorlogsrecht en imperialisme.	26
Conclusie	31
Literatuurlijst.....	33

Inleiding

Tegen het einde van de negentiende eeuw zijn er door de Europese koloniale mogendheden, waaronder Engeland, Frankrijk en Nederland, vele oorlogen gevoerd in onder meer Azië en Afrika om in hun koloniën meer gezag af te dwingen. Eén van de meest merkwaardige en interessante oorlogen in dit tijdperk van het moderne imperialisme is wel de Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) in Zuid-Afrika, tussen Groot-Brittannië en de Boerenrepublieken. Deze oorlog, ook wel kortweg de Boerenoorlog genoemd, is interessant om verschillende redenen. Ten eerste betrof het een oorlog tussen twee blanke staten en nationaliteiten, waarbij de zwarte inheemse bevolking aan beide kanten meevocht. Dit in tegenstelling tot andere koloniale oorlogen waar bijna altijd de blanken uit het koloniale moederland een ongelijke strijd uitvochten tegen de inheemse bevolking. Ten tweede is het een oorlog die kenmerken bevat van zowel de negentiende- als twintigste-eeuwse oorlogsvoering. De “last of the gentlemen’s-wars” en tegelijkertijd ook een ‘totale oorlog’. Ook is het een oorlog waar op grote schaal gebruik werd gemaakt van media en technieken. Vooral de telegraaf was belangrijk voor de communicatie en ook de pers speelde een grote rol in het beïnvloeden van de publieke opinie. Het ‘totale’ aspect van de oorlog zit hem in het feit dat de burgerbevolking actief te maken kreeg met de oorlog. De Anglo-Boerenoorlog is één van de eerste oorlogen waarbij gebruik werd gemaakt van terreur tegen de bevolking. Dit kwam naar voren in de vorm van de tactiek van de verschroeiende aarde en de concentratiekampen, een term die later een compleet andere dimensie kreeg door de Goelag in de Sovjet-Unie en vooral de vernietigingskampen van het Duitse Derde Rijk tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook vlak na de Anglo-Boerenoorlog werden de concentratiekampen ingezet in bijvoorbeeld Duits Zuid-West Afrika tussen 1904 en 1908.¹

In de concentratiekampen van de Anglo-Boerenoorlog werden vrouwen, kinderen en ouderen uit de Boerenrepublieken opgesloten om zo het verzet te breken onder de Boeren die bleven doorvechten en zich weigerden over te geven. Het sterftecijfer in deze kampen was hoog en in de Afrikaner historiografie is sindsdien veel aandacht geweest voor deze schandalen, en worden de Boeren zo in een slachtofferrol geplaatst. Iemand die bijvoorbeeld nog steeds refereert aan de gebeurtenissen van toen is de Zuid-Afrikaanse kunstenaar Willem Boshoff, die het kunstwerk “32.000 Darling Little Nuisances” maakte ter herinnering aan 32.000 vrouwen en kinderen die stierven in de

¹ J. Zimmerer, “War, Concentration Camps and Genocide in South-West Africa: The first German Genocide” In: *Genocide in German South-West Africa: The Colonial War (1904-1908) in Namibia and its Aftermath*, 41-63

concentratiekampen.² De historicus H.L. Wesseling merkt echter op dat de benaming “concentratiekampen” achteraf gezien vrij ongelukkig gekozen was.³

De vraag is dan ook gerechtvaardigd wat precies de redenen waren dat er zo veel mensen stierven in de Britse concentratiekampen. Omdat het hier gaat over het leed wat de Boeren is overkomen, wordt er hier nadrukkelijk geen aandacht besteed aan de kampen voor de zwarte inheemse bevolking. Deze kampen stonden los van de blanke kampen en spelen in dit geval dus geen rol, hoewel er ook hier 14.000 mensen ongeveer zijn overleden.⁴

De vraag die ik wil beantwoorden luidt: wordt het hoge sterftecijfer in de vrouwenkampen van de Britten verklaard door de leefomstandigheden in de kampen, en in hoeverre handelde de Britse regering naar de tijd? Met ‘handelen naar de tijd’ bedoel ik in hoeverre de Britse (koloniale) regering handelde naar wat voor die tijd (eind negentiende eeuw, de tijd van het moderne imperialisme) gewoon was. Deze vraag wil ik beantwoorden door me met de volgende deelonderwerpen bezig te houden: waarom waren er concentratiekampen, met welk doel werden vrouwen en kinderen in deze kampen gestopt? Vervolgens ga ik kijken naar wat de leefomstandigheden waren waarin de vrouwen moesten zien te overleven en hoeveel mensen er uiteindelijk zijn overleden. Hierbij besteed ik aandacht aan het rapport van Emily Hobhouse en de invloed van Fawcett-commissie. Daarna wil ik me bezig houden met de verschillende visies die bestonden over de oorzaak van de hoge sterftecijfers. Tot slot wil ik onderzoeken wat het Britse imperialisme precies inhield en of je de Britse koloniale regering van die tijd oorlogsmisdaden kunt verwijten, of was het misschien meer handelen naar de tijd wat geplaatst moet worden in een breder historisch perspectief?

² www.willemboshoff.com

³ H.L. Wesseling, *Verdeel en heers: de deling van Afrika 1880-1914*, (Amsterdam, 1999) 407

⁴ Peter Warwick, *Black People and the South-African War*, (Cambridge, 1983), 57

Hoofdstuk 1. Tactiek-van-de-verschroeiide-aarde en besluitvorming concentratiekampen.

Om inzicht te krijgen in het vraagstuk waarom het concentratiekamp-systeem werd ingevoerd, moet eerst een korte context geschetst worden van de aard van het conflict. De oorlog tussen Groot-Brittannië en de Boerenrepublieken Zuid Afrikaanse Republiek (ook wel Transvaal genoemd) en Oranje Vrijstaat was het gevolg van spanningen die hun wortels hadden in de tientallen jaren daarvoor.

De Boerenrepublieken Transvaal en Oranje Vrijstaat zijn ontstaan als gevolg van de Grote Trek van 1838, waarmee de Boeren het gezag van de Britten in de Kaapkolonie uit de weg gingen. Ze waren het niet eens met de Britse opvattingen over het afschaffen van slavernij, wat onder de Boeren als vanzelfsprekend werd bevonden, en de Britse opvattingen over vrijhandel. De Britten op hun beurt beschouwden de Boeren vanuit een sociaal-darwinistisch oogpunt als “achterlijk” en “primitief”, als een ander ras dat stil was blijven staan in zijn ontwikkeling, een ontwikkeling die wel op het Europese continent had plaatsgevonden. De Grote Trek vond plaats onder leiding van de Boerenleider Piet Retief, één van de zogenaamde Voortrekkers. Zijn standbeeld staat op het monument ter nagedachtenis aan de Grote Trek, dat nog steeds te bewonderen is in Pretoria. De Boeren trokken naar de binnenlanden en riepen twee onafhankelijke Boerenrepublieken uit die door de Britten in 1852 werden erkend.

In de jaren daarna zorgden diverse ontwikkelingen voor de nodige spanningen tussen beide partijen. Ten eerste was er de diamantenvondst bij Kimberley vanaf de jaren 1870. Hierdoor werd dit gebied in Oranje Vrijstaat ineens interessant voor bedrijven. Vooral het bedrijf van Cecil Rhodes, De Beers Company, zou uitgroeien tot een machtig bedrijf. Ten tweede was er de annexatie van Transvaal in 1877 en de opstand van de Boeren van december 1880 tot februari 1881, die ook wel de ‘Eerste Anglo-Boerenoorlog’ wordt genoemd en die werd gewonnen door de Boeren na de Slag bij Majuba op 27 februari 1881, waarna de Boeren interne onafhankelijkheid, maar externe suzeriniteit afdwongen. Dit hield in dat ze binnenlands zelfbestuur mochten houden, maar voor de buitenlandse politiek aangewezen waren op Groot-Brittannië. Ten derde kan de goudvondst bij Witwatersrand (de plek waar later de stad Johannesburg zou worden gesticht) vanaf 1886 in Transvaal als factor genoemd worden: het economisch zwaartepunt verschoof door de vondst in één klap naar dit gebied. Britse bedrijven gingen zich vestigen naar deze plek met de grootste goudvoorraad ter wereld en dit zorgde voor politiek spanningen. Ten vierde was er de Uitlanderkwestie. Uitlanders waren veelal Britse contractarbeiders die in de goudmijnen gingen werken. Zij hadden echter geen politieke rechten in de Boerenrepublieken, terwijl ze er wel woonden en werkten. De strijd voor

politieke rechten voor de Uitlanders zou ontaarden in een door Groot-Brittannië gestuurde Raid (de Jameson Raid van 1896), die mislukte. Als laatste, en misschien wel het belangrijkste, zorgde het Britse imperialisme en expansiedrang voor oorlogsdreiging. Het ging simpel gezegd om macht. “*The real point to be made is that we, not the Dutch, are Boss*”, aldus de Britse minister-president Lord Salisbury op 27 juli 1899, vlak voor het uitbreken van de oorlog.⁵ Overigens deden de Boeren zelf ook vrij weinig aan het voorkomen van een oorlog. Zij zagen het door de Britten beheerste gebied (de Kaapkolonie en Natal) nog steeds als hun rechtmatige eigendom. De Boeren waren er immers ‘als eerste’ geweest. In 1899 begonnen ze zich te mobiliseren en op 11 oktober volgde de oorlogsverklaring en vielen de Boeren de Britse provincie Natal binnen.⁶

Wat volgde was een ongelijke strijd tussen Boer en Brit, die op de lange termijn nooit door de Boeren gewonnen kon worden. Echter, de eerste fase kenmerkt zich door het feit dat de Britten zich lieten overrompelen door de Boeren. Door onderschatting aan Britse zijde, gevoed door de arrogante houding jegens de ‘primitieve’ Boeren, gecombineerd met het onbekende terrein en het feit dat Britse soldaten gewend waren aan de Europese manier van oorlog voeren op het slagveld, waren de Boeren in eerste instantie aan de winnende hand. In de tweede fase, toen Lord Roberts het opperbevel overnam van generaal Buller, sloeg het Britse Rijk echter terug. Hoewel de oorlog zelf in principe vrij snel voorbij was: op 31 mei 1900 werd Johannesburg ingenomen en daarmee leek de oorlog voorbij, duurde het toch nog twee jaar voordat de Boeren definitief de strijd stakten en de Vrede van Vereeniging gesloten kon worden. De beslissing, na de inname van Ladysmith, om door te vechten werd al op 31 maart 1900 genomen in Kroonstad, de tijdelijke hoofdstad van Oranje Vrijstaat. President Steyn van Oranje Vrijstaat riep deze krijgsraad bij elkaar, waarbij onder andere ook de Transvaalse leider Paul Kruger aanwezig was, en Christiaan de Wet (één van de generaals) lanceerde de tactiek van guerrillaoorlogsvoering. In deze guerrillafase konden de Britten nauwelijks vat krijgen op de overgebleven Boerencommando's en dus begon men met maatregelen te nemen tegen de bevolking om zo het verzet te breken, aangezien gewone oorlogsvoering niet meer hielp.⁷

De beslissing van de Boeren om guerrilla oorlogsvoering toe te passen is een belangrijk argument van de Britten voor hun legitimatie van de tactiek van de verschroeiende aarde, die ze vanaf dit moment zouden toepassen op de Boerenbevolking, ook wel burghers (Afrikaanse schrijfwijze) genoemd. De Britten hadden alle Boerenvestigingen veroverd, maar zagen dat de commando's de strijd niet stakten, zich niet overgaven zoals gebruikelijk was nadat de regering was gevallen, maar een guerrillatactie hanteerden. Dit werd als onbeschaafd gezien, en om deze “barbaarse praktijken” snel

⁵ Bill Nasson, *The Boer War: The struggle for Sout-Africa*, (Cape Town, 2010) 7

⁶ B. Nasson, *The Boer War*, 33-63

⁷ Ibidem

te stoppen zagen de Britten het als gerechtvaardigd om er alles aan te doen om dit tegen te gaan. De vluchtelingenkampen kwamen uiteindelijk voort uit deze tactiek van de verschroeide aarde van generaal Lord Roberts. Deze tactiek hield vooral het platbranden van boerderijen en het vernielen van vee en landbouwgrond in. Ook voordat Lord Roberts het opperbevel overnam was er echter al sprake van het platbranden van boerderijen. Eén van de eerste telegrammen die Roberts ontving van de Boerenleiders Kruger en Steyn ging hierover. Er werd melding gemaakt van vernieling door blanke brigades waardoor vrouwen en kinderen onbeschermd en zonder voedsel en schuilplaats achterbleven in het veld.⁸

Tijdens de opmars van de Britten richting Pretoria kreeg Roberts voor het eerst te maken met de burgers van Transvaal en Oranje-Vrijstaat. Dit was tevens de tijd dat Kitchener werd aanbevolen door Roberts om hem op te volgen mocht er iets met hem gebeuren of als hij afstand zou doen van zijn functie als commandant-generaal. De Britse koloniale regering kreeg in deze periode al te maken met oorlogsslachtoffers, omdat sommige families bang waren dat hun huizen geplunderd zouden worden door de zwarte bevolking, aangezien hun man nu in de oorlog vocht. Die angst was er vooral als men afgelegen woonde. Deels kwam het ook omdat ze gewoon vluchtten voor het geweld, wat tijdens de opmars van de Britten steeds dichterbij kwam. Nadat grote steden als Johannesburg, Pretoria en Bloemfontein waren ingenomen (tussen juli en augustus 1900), kreeg de Britse regering steeds meer vluchtelingen te verwerken. Dit bereikte een piek toen de Britten aangaven dat zij die zich vrijwillig zouden overgeven, verzekerd zouden zijn van volwaardig burgerschap in de nieuwe unie onder leiding van Groot-Brittannië. Deze act was opgesteld door generaal J.G. Maxwell op 22 september 1900. De vluchtelingen moesten geïnterneerd en beschermd worden, hoe ging dat precies in zijn werk? Kort nadat het leger Oranje-Vrijstaat binnenviel gaf Roberts zijn eerste proclamatie uit in februari 1900.⁹ De regering van Oranje-Vrijstaat werd schuldig bevonden aan het binnenvallen van Brits territorium, maar de burghers werden niet verantwoordelijk gehouden voor het handelen van hun regering. Alle burghers werden gewaarschuwd en opgeroepen om te stoppen met vechten. Wie de Britse troepen zou tegenwerken kreeg te maken met de 'customs of war'. Het was daarbij ook verboden de nog strijdende commando's te voorzien van voedsel, onderdak of brandstof. Het leger zou gebruik maken van de voorzieningen in de Republieken, maar voor alles zou betaald worden conform de prijs van de vrije markt. Deze proclamatie werd voor goedkeuring gezonden naar het parlement in Groot-Brittannië. Roberts voegde daarbij toe dat hij de goedkeuring wilde om eigendommen van burghers zonder pardon, wanneer zij zich niet als vreedzame inwoners zouden

⁸ Brian Roberts, *Those Bloody Women: Three heroines of the Boer War*, (Londen, 1991), 111

⁹ S.B. Spies, *Methods of barbarism? Roberts and Kitchener and the civilians in the Boer Republics (januari 1900 – may 1902)*, 27-28

gedragen, in beslag kon nemen. Het parlement keurde het goed, maar voordat dat zover was waren al de eerste telegrammen over en weer verzonden tussen de presidenten van de Boerenrepublieken en de Britse koloniale leiding, over plunderingen op de boerderijen.¹⁰

Het lijkt duidelijk dat Roberts dit soort praktijken wilde voorkomen. Het was van belang dat Britse soldaten er alles aan zouden doen wat in hun macht lag om de medewerking te verkrijgen van de burghers. Hij gaf aan dat bezittingen zo veel mogelijk zouden worden gespaard, en er geen plunderingen plaats zouden vinden van privé eigendommen. Het was wel zo dat wanneer er gevraagd werd door de militairen om water, voedsel, brandstof enz., dit gegeven moest worden. Wel zou er voor betaald worden tegen prijzen die op dat moment op de vrije markt golden. Wanneer mensen zich onterecht behandeld zouden voelen, zou dit rechtgezet worden door de dichtstbijzijnde legereenheid. Hij stelde dat het verboden was privé huizen te plunderen, of het op enige wijze van mishandelen van de bevolking. Ook nadat Roberts deze proclamatie had uitgevaardigd bleek echter dat soldaten dit wel degelijk deden. Zo had de eenheid van Generaal Babington een huis opgeblazen met dynamiet tijdens een korte expeditie in Oranje Vrijstaat. Paul Kruger gaf ook aan van verschillende kanten plunderingen gerapporteerd te krijgen. Het ging volgens hem om gedeeltelijke, dan wel gehele verwoesting van boerderijen en het interieur. Vaak gebeurde dit door middel van verbranding of het opblazen van dynamiet. Roberts antwoordde daarop dat er alleen plunderingen zijn gepleegd daar waar het echt absoluut noodzakelijk was. Wanneer Boeren de Britse troepen in de weg zaten, hun het werk belemmerden, was het noodzakelijk dat er harde maatregelen genomen werden.¹¹

Bij de Slag bij Paardeberg op 28 februari 1900 werd het Roberts duidelijk wat voor rol vrouwen en kinderen kunnen spelen in de oorlogsvoering. Vooral op het gebied van communicatie (het overbrengen van brieven en telegrammen) waren zij belangrijk. De boerderijen en huizen zelf waren belangrijk als schuilplaats en voor de bevoorrading. Dit leidde tot een verharding in het Britse beleid ten aanzien van de bevolking. Roberts gaf daarom op 15 maart 1900, twee dagen nadat hij Bloemfontein had ingenomen, een nieuwe proclamatie uit. Vanaf nu was het niet meer simpel toegestaan aan iedereen die de wapens had neergelegd om veilig naar hun huizen terug te keren, maar moesten ze ook een eed afleggen waarbij ze aangaven de Britten te steunen, hoewel dit verboden was volgens artikel 45 van de Eerste Haagse Vredesconventie.¹² Dit geldt overigens voor meer aspecten van het Britse beleid ten aanzien van deze oorlog, maar daarover later meer. Ook

¹⁰ Spies, *Methods of barbarism?* 29

¹¹ Emily Hobhouse, *The Brunt of the War and where it fell*, (Londen, 1902) 2-8, 13

¹² Spies, *Methods of barbarism?* 34-35

wanneer er gekeken wordt naar de ervaringen van Britse soldaten, dan valt het op dat ook nu de Britten het niet zo nauw namen met de oorlogsregels. Een soldaat vertelde dat ze op 23 september 1900 marcheerden richting Senekal, terwijl de Boeren zich terugtrokken naar Bethlehem. De laatste dagen waren ze alleen maar bezig met het verbranden van huizen, alleen maar vanwege aannames dat de Boerenmannen aan het vechten waren, wat de vrouwen ook zeiden.¹³ Tegelijkertijd werd door Roberts een poging gedaan om de spanningen weg te nemen door zogenaamde Burgher Vredescomités op te richten. Deze comités moesten er voor zorgen dat de Boeren hun wapens neer zouden leggen, maar mochten het beleid van de Britten niet ter discussie stellen. Zij mochten dus slechts bemiddelen en richtten zich dan ook vooral op de leiders van het verzet. Zij wezen later ook op het lijden van de vrouwen en kinderen in de kampen, en wat voor gevolgen dit kon hebben voor het Afrikaner ras. Het zou dus beter zijn als de Boeren de strijd zouden staken. Deze vredescomités hadden weinig succes omdat ze door de Boerenleiders werden gezien als verraders.¹⁴

Roberts zelf kan voor het beleid niet alleen verantwoordelijk voor worden gehouden. Hij twijfelde in eerste instantie over wat hij precies moest doen om zo niet zijn regering in een moeilijke situatie te brengen. Voordat hij Bloemfontein binnen wilde vallen, vroeg hij daarom advies aan Sir Alfred Milner, die gouverneur van Zuid-Afrika. Milner gaf hierop aan dat geen enkele proclamatie van politiek belang ingevoerd zou moeten worden voordat er instructies zijn gegeven vanuit Londen. Hij stuurde daarom een kopie van de proclamatie naar de toenmalige minister van koloniën Joseph Chamberlain op ter goedkeuring. Na wat kleine aanpassingen te hebben aangebracht gaf uiteindelijk de Britse minister van Buitenlandse Zaken (Lord Salisbury) de opdracht aan Roberts om de proclamatie uit te voeren. President Steyn van Oranje-Vrijstaat gaf in reactie op Roberts, nadat Roberts Bloemfontein had ingenomen, twee tegenproclamaties uit. Aan het begin van 1900, toen de ontwikkelingen in de oorlog er voor zorgden dat de Boeren een beslissing moeten maken tussen tot het bittere eind doorvechten of overgeven, riep generaal Smuts zijn mannen bijeen. Hij begreep dat wanneer zij nu door zouden vechten, de verliezen zo groot zouden zijn dat de kans groot was dat zij hun vrouwen en kinderen niet meer zouden zien. De vrouw van Smuts riep hier haar man op om te gaan voor het land. Hier nog een duidelijk voorbeeld van de rol van de vrouw bij de Boeren, ook in mentaal opzicht waren zij belangrijk.¹⁵ Steyn gaf in zijn twee tegenproclamaties aan dat, ondanks het feit dat Bloemfontein was ingenomen de regering van Oranje-Vrijstaat, nog steeds bestond en dat ondanks de afspraken die waren gemaakt, er toch eigendommen waren vernield en burghers die hun wapens hadden neergelegd gevangen waren gemaakt. Ook gaf hij aan dat alle burghers nog steeds

¹³ Hobhouse, *The Brunt of the War*, 19

¹⁴ Spies, *Methods of Barbarism?* 36-37

¹⁵ *The Brunt of the War* 47; *Methods of Barbarism?* 36-37

werden opgeroepen om op commando te gaan en degenen die vrijwillig de wapens zouden neerleggen berecht zullen worden wegens hoogverraad. Hiermee werd feitelijk de basis gelegd voor de Bittereinders, de Boerencommando's die tot het einde van de oorlog zouden doorvechten. De regering van Transvaal was uiteraard haast gedwongen om mee te gaan, al was het maar omdat het in eerste instantie vooral president Paul Kruger was die een oorlog met Groot-Brittannië wilde, en Oranje Vrijstaat daarin als het ware meesleurde. Nu Steyn had aangegeven de strijd verder te willen voeren moest Transvaal wel meegaan. Naarmate het Britse leger meer vorderingen maakte in de strijd, werd ook het lot van de vrouwen en kinderen in de reeds bezette gebieden steeds meer een punt van zorg. Er waren voor de Boerencommando's drie mogelijkheden: ten eerste dat de commando's de strijd zouden staken om naar hun vrouwen en kinderen te gaan zoeken. Dit was uiteraard niet echt een optie. Ten tweede, dat de vrouwen en kinderen zouden worden geëvacueerd wanneer de Boeren zich verder terugtrokken. Dit bleek uiteindelijk een te moeilijke operatie, hoewel in eerste instantie dit wel het beleid was. En ten derde, dat de Boeren die door zouden blijven vechten hun vrouwen en kinderen zouden verlaten in de hoop hun ooit weer te zien.¹⁶

Ondanks dat er nog steeds meldingen kwamen van misdragingen van het Britse leger, bleef Roberts beweren dat er niets aan de hand was. In november 1900 erkende de Britse koloniale regering voor het eerst dat er huizen en boerderijen werden geplunderd. Daarom werd er een order uitgegeven die een meer verfijnde referentiekader bood, aangezien er wat misvattingen bestonden over het toepassen van de tactiek-van-de-verschroeide-aarde. Hierbij werd nogmaals toegezegd dat vreedzame burgers gespaard zouden worden en dat boerderijen alleen verbrand zouden worden wanneer er sprake was van verraad, wanneer er troepen beschoten worden, als straf wanneer er sprake is van het doorknippen van telegraaf lijnen of het blokkeren of saboteren van spoorwegen. Dat is dus nog steeds een vrij ruime definitie.¹⁷ Het lijkt er op dat Roberts dit gedrag van het leger goed praatte door de stellen dat hier de Boeren kregen wat ze verdienden. Wanneer de burghers immers niet mee zouden gaan in een vreedzame samenleving onder heerschappij van de Britten, moesten ze worden gestraft.¹⁸ De verwoestingen van boerderijen en eigendommen werden gepleegd om ze te stoppen van aanvallen op treinstellen en het onmogelijk maken van de communicatie. Omdat het leger niet altijd de garantie kon bieden dat ze de Boeren, die zich hadden overgegeven, konden beschermen, werd er besloten om in plaats daarvan deze zogenaamde handsuppers onder te brengen in kampen, waar ze tot het einde van de oorlog konden verblijven. Het was daarom Roberts' wens om deze families te deporteren uit Oranje Vrijstaat en Transvaal. Naast vredesovertuigingen

¹⁶ Spies, *Methods of barbarism?* 37-38

¹⁷ Hobhouse, *The brunt of the war*, 44-45

¹⁸ Spies, *Methods of barbarism?* 44-45

(beschermen), hoopte hij zo ook het moreel onder de Boerencommando's te kunnen breken. Toen generaal French op 13 september 1900 Barberton innam trof hij daar 2.500 vrouwen en kinderen aan die mee hadden geholpen in de verdediging, hetzelfde aantal dat eerder was verbannen uit Pretoria, de Witwatersrand en Middelburg. Naast de vraag wat hiermee moest gebeuren, bestond bovendien de kans op hongersnood wanneer de families niet snel weg zouden worden vervoerd. Hoewel de Boeren, volgens Louis Botha, hun juist wel met voedselpakketten hadden achter gelaten. Botha stelde voor om de Boerenvrouwen te verschepen naar Europa. Als dit daadwerkelijk gebeurd was, dan had dit de anti-Britse gevoelens zeker kunnen versterken en daarom gebeurde dit ook niet. Naast deze 2.500 vrouwen bij Barberton, moest Roberts in de periode mei-november 1900 ook steeds meer burghers zien op te vangen en voedsel te geven. Hiervoor werden dus de kampen gevormd. Ten eerste om de vrouwen en kinderen van hun man te isoleren om zo het moreel onder de commando's te verlagen en ten tweede om er voor te zorgen dat hun veiligheid werd gegarandeerd. Het ging in eerste instantie niet uitsluitend om alleen vrouwen en kinderen, maar over burghers die zich hadden overgegeven in het algemeen. De eerste kampen die in 1900 werden opgericht stonden in Transvaal bij Johannesburg, Krugersdorp, Standerton, Heidelberg, Klerksdorp, Vereeniging en Potchefstroom. En in Oranje Vrijstaat bij Heilbron, Kroonstad, Bloemfontein en Norval's Pont.¹⁹

De kampen werden gecontroleerd door militaire officieren. Nadat Johannesburg was ingenomen, kreeg Milner het verzoek van Roberts om terug te keren naar Engeland. Hij wilde niet blijven tot het einde van de oorlog, maar al terug keren zodra het "grote werk" gedaan was. Lord Horatio Herbert Kitchener zou hem opvolgen. Ook in Groot-Brittannië waren er verschuivingen in de regering: St. John Brodrick werd minister van Oorlog.²⁰ Op 29 november 1900 werd Lord Kitchener benoemd tot hoofdcommandant van het Britse leger en hij besloot om het invoeren van kampen voor vrouwen en kinderen officieel tot Brits beleid te maken. Van verschillende hoeken kreeg hij dit advies omdat dit de efficiëntste manier zou zijn om de Boeren tot overgave te bewegen. Het concentratiekamp-systeem werd gebaseerd op het eerdere beleid van de Spaanse generaal Valerino Weylery Nicolau, die in 1895 een opstand op het eiland Cuba probeerde te onderdrukken. Hij deed dat door de inheemse bevolking in concentraties, bijvoorbeeld in een dorp of platteland, bij elkaar te houden zodat ze zich niet konden aansluiten bij de opstandelingen. En wat nog belangrijker was: de opstandelingen konden op die manier niet bij hun voorraden komen. Het beleid van generaal Weyler

¹⁹ Spies, *methods of barbarism?* 144

²⁰ Ibidem, 169

werd al een paar jaar later als ‘onmenselijk en onbeschaafd’ afgeschilderd. Toch werd dit aanbevolen als een goede strategie voor Zuid-Afrika in de Britse pers.²¹

Tegelijkertijd met het moment dat Kitchener Roberts opvolgde werd er een comité opgericht voor de zogenaamde handsuppers. Kitchener instrueerde deze mannen in Pretoria om hun en hun families bescherming aan te bieden. In een proclamatie op 20 december 1900 gaf hij dit beleid officieel ten uitvoer.²² De proclamatie die hij uitgaf luidde als volgt:

“It is hereby notified to all Burghers, that if, after this date, they voluntarily surrender they will be allowed to live with their Families in Government Laagers until such time as the Guerilla Warfare now being carried on will admit of their returning safely to their homes. All stock and property brought in at the time of surrender by such Burghers will be respected, and paid for if requisitioned by Military Authorities.” Kitchener. Pretoria, 20 december, 1900.²³

De proclamatie was op zich niet veel anders dan de proclamatie van Roberts op 22 september 1900. Het verschil was dat niet alleen degenen die zich vrijwillig hadden overgegeven in de kampen mochten of moesten zitten, maar dat dit voor iedereen gold, gedwongen of niet. Nadat Kitchener zijn proclamatie had uitgevaardigd, werd het beleid ingevoerd om alle boerderijen schoon te vegen. Dit in tegenstelling tot het beleid onder Roberts, waarbij dit alleen gebeurde bij “ongewenste personen”. Althans, in theorie.²⁴

Ter uitvoering van deze maatregelen werd de bevelhebbers te velde de opdracht gegeven om de verschillende kampen op te richten, in hoeverre ze nog niet bestonden. Het liefst dicht bij een spoorlijn, zodat bevoorrading van de kampen, evenals het vervoeren van personen, gemakkelijk en snel zou verlopen. De vrouwen en kinderen moesten in twee verschillende groepen verdeeld worden: zij die zich hadden overgegeven en niet meer wilden meevechten en de vrouwen en kinderen van de nog strijdende commando's. De voorkeur met betrekking tot huisvesting was natuurlijk voor de eerste groep. Eén van de eerste families waarvan bekend is dat ze in de kampen werden gestopt zijn de familie Cloete, nadat in hun huis dynamiet werd aangetroffen, en de familie Steyn, die wegens bescherming in het kamp bij Pietermaritzburg te Natal werden gestopt. In de registers was bescherming echter lang niet altijd de belangrijkste reden voor het weg vervoeren naar kampen. Vaak gebeurde het omdat de man des huizes ter velde aan het vechten was of omdat er een

²¹ Jan Ploeger, *die lotgevallen van die burgerlike bevolking gedurende de Anglo-Boerenoorlog 1899-1902*, 41:1-3

²² Hobhouse, *The Brunt*, 45

²³ Ploeger, *Die Lotgevallen 41: 18-19*

²⁴ Spies, *Methods of barbarism?* 182-183

overtreding was begaan (bijvoorbeeld bij de vondst van dynamiet). Hierom werden ze geïnterneerd in het kamp Pietermaritzburg, en dus kan gezegd worden dat dit het eerste concentratiekamp was.²⁵

²⁵ Ploeger, *Die Lotgevalle*, 41:3

Hoofdstuk 2. Omstandigheden in concentratiekampen en de invloed van Hobhouse en Fawcett

Toen er steeds meer families dakloos raakten als gevolg van de tactiek-van-de-verschroei-de-aarde, was er het probleem wat er mee moest gebeuren. Zo gebeurde het al snel dat de kampen die waren opgericht niet alleen waren voor mensen die zich hadden overgegeven, maar ook voor families waarvan hun huizen waren verwoest. Aangezien het militaire noodzaak was, vielen de kampen ook onder militair beheer. Echter werd niet in alle kampen even goede voorzieningen voorhanden gegeven. Voedsel, drinken, medicijnen werden op rantsoen verstrekt. Het enige wat de vrouwen extra konden krijgen, was dat wat ze in alle haast mee konden nemen van thuis. In sommige gevallen, wanneer ze geluk hadden, konden ze in kampwinkels tegen hoge prijzen iets extra's kopen of iets extra's krijgen van familie of vrienden die in de buurt woonden. Ook probeerden sommigen het met het aanleggen van een tuintje, om zelf wat te verbouwen. Van hogerhand werd in Pretoria vastgesteld wat het rantsoen was per persoon, dit gebeurde op 1 december 1900. Hierbij werd een onderscheid gemaakt tussen mensen die zich vrijwillig hadden overgegeven en families van commando's die nog aan het vechten waren. Gezien het feit dat er verschillende rantsoenen bestonden voor de twee categorieën in de kampen roept de vraag op in hoeverre Kitchener de kampen alleen uit humanitaire overwegingen heeft opgericht. Zoals al eerder besproken is dan ook niet de belangrijkste reden voor de oprichting van concentratiekampen niet zozeer de humanitaire-, maar meer uit militaire redenen.²⁶ De rantsoenen betroffen de hoeveelheid bloem en meel om brood te maken, vlees, koffie, suiker en zout. De hoeveelheid die je per week kreeg, was afhankelijk van de categorie waar je in viel (vluchteling of familie van commando's).²⁷

De kampen stonden vooral in de Boerenrepublieken Oranje Vrijstaat en Transvaal. In Oranje Vrijstaat hebben in totaal zo'n dertien kampen gestaan. Namelijk bij: Aliwal North, Bloemfontein, Brandfort, Bethulie, Heilbron, Harrismith, Kroonstad, Kimberley, Norval's Pont, Springfontein, Vredefort Road, Winburg en Oranje-River. In Transvaal stonden er nog eens vijftien. Namelijk bij: Barbeton, Balmoral, Belfast, Heidelberg, Irene, Johannesburg, Klerksdorp, Krugersdorp, Middelburg, Mafeking, Nylstroom, Potchefstroom, Standerton, Vereeniging en Vryburg. Er zijn nog meer kampen geweest, maar sommige van deze kampen zouden niet zo lang bestaan als andere kampen, waarna het gesloten werd en de inwoners moesten verhuizen naar een ander kamp. De kampen die in

²⁶ Spies, *Methods of barbarism?* 188-189, 198

²⁷ Hobhouse, *The Brunt of the War*, 319-324

bovenstaand rijtje worden genoemd, zijn de belangrijkste geweest en hebben ook het langst bestaan.²⁸

Wat betreft de omstandigheden in de concentratiekampen, is een goede bron te vinden in de Zuid-Afrikaanse concentratiekampen-gedenkreeks van A.W.G. Raath en R.M. Louw. Deze reeks verscheen in het kader van de honderdjarige herdenking van de Boerenoorlog en één van de uitgaven gaat over het kamp te Bethulie.

Het kamp Bethulie was op 22 april 1901 opgericht en biedt een helder beeld van hoe het leven er in de kampen heeft uitgezien. De toestand in het kamp was vooral bedroevend doordat er weinig tenten, voedsel en sanitaire voorzieningen voorhanden was. Het toilet bestond uit een lang gat in de grond met aan weerszijden een paar planken, waar men op moest gaan zitten. Overbevolking was een groot probleem, net als in andere kampen. Dit had onder andere tot gevolg dat sommige mensen die waren aangekomen buiten op de grond moesten slapen, terwijl tot november 1901 vier op de vijf vrouwen op de grond sliepen. De tenten werden zo vol mogelijk gestopt, zodat dit samen met de slechte toestand van de vrouwen er voor zorgde dat ziektes snel verspreid konden worden.²⁹ Het kamp was eigenlijk constant een modderbad omdat het kamp ongeveer 15 minuten op loopafstand lag van de Oranje-Rivier, die bij hoog water geregeld overstroomde. Het leven werd verder verergerd door het ontbreken van voldoende voedsel, borden, potten, slaapuitrusting enzovoort. Voedsel was op rantsoen, maar dat was onvoldoende om van te leven. Er was wel vlees aanwezig (vooral mager schapenvlees), maar de hoeveelheid daarvan was zo weinig, dat het niet voldoende was om goed van te kunnen leven. De hoogste verantwoordelijke voor het uitdelen van voedsel was de Duitser Van Spurreken, iemand die bekend stond als een man die om de kleinste dingen enorm kwaad kon worden.³⁰ Weliswaar was vers drinkwater wel voorhanden, het kamp lag namelijk dicht bij een waterbron, maar het militaire kamp (dat niet ver buiten het concentratiekamp stond) kon eerst van dat water gebruik maken en pas later de inwoners van het vrouwenkamp. Hierdoor was het water van slechte kwaliteit, wat vele ziektes moet hebben veroorzaakt (diarree, maagkoorts). Wanneer het in het winterseizoen slechter weer werd werden de omstandigheden verder verslechterd. Bij veel regenval liep het water vaak de tent in. Omdat veel vrouwen op de grond sliepen, werden hun matrassen nat en moesten ze de hele nacht gedwongen blijven staan. Voedsel was dus wel aanwezig, maar in een geringe hoeveelheid. Zo vertelt bijvoorbeeld een inwoner uit het kamp dat de mensen, zowel de volwassenen als de kinderen, van kou en honger stierven. Het vlees was oneetbaar,

²⁸ Hobhouse, *The Brunt of the War*, 340-341

²⁹ Raath, A.W.G., *Die konsentrasiekamp te Bethulie gedurende die Anglo-Boerenoorlog 1899-1902*, (Bloemfontein, 1991), 16-17

³⁰ Raath, *Bethulie*, 32

slijmerig en week, alsof het bedorven was. Koffie en suiker was er maar heel weinig, het meel en bloem was net voldoende.³¹

Het concentratiekamp-systeem werd in eerste instantie naar buiten verdedigd als een humanitaire daad. Het zorgde er volgens de autoriteiten voor dat de vrouwen en kinderen niet dakloos en aan hun lot overgelaten in het open veld verbleven. Dit roept de vraag op waarom dit systeem dan zo geheim werd gehouden naar buiten toe, want dat werd het in eerste instantie in de pers. Er werd geen melding van gemaakt totdat vrouwen als Emily Hobhouse er rapport van maakten. Natuurlijk waren er wel geruchten maar, pas toen zij haar rapport had opgesteld kwam de ware toestand van de kampen boven water.³²

Emily Hobhouse was geboren op 9 april 1860 en een dochter uit het huwelijk tussen Reginald Hobhouse en Caroline Salusbury Trelawney. Ze startte een fonds om de vrouwen in Zuid-Afrika te helpen toen ze hoorde van het platbranden van boerderijen: The South Africa Women and Children Distress Fund en vroeg aan Milner om toestemming om naar Zuid-Afrika te gaan om de kampen te bezoeken.³³ Dit kreeg ze, maar het werd haar alleen toegestaan de kampen te bezoeken in Oranje Vrijstaat en niet de kampen ten noorden van Bloemfontein. Verder mocht ze niet gaan, hoewel ze wel verder wilde reizen. Ze besloot hier verder geen punt van te maken, omdat het dan wel eens zo kon zijn dat ze helemaal geen bezoek meer mocht afleggen en dacht tegen de tijd dat ze daar was Lord Kitchener nog eens te schrijven om alsnog toestemming te vragen voor een bezoek aan de andere kampen. Uiteindelijk zou zij wel het concentratiekamp bij Mafeking, dat ten noorden van Bloemfontein ligt, bezoeken. Maar dit was het enige kamp noordelijker dan Bloemfontein die zij bezocht heeft. Kitchener zelf was het er ook mee eens dat Hobhouse de kampen zou bezoeken terwijl andere inspecteurs van overzee werden geweigerd omdat Kitchener hun als pro-boer beschouwde. Hij hoopte dan ook dat de rapporten van Hobhouse de kritieken zouden doen afzwakken.³⁴

Tijdens haar bezoek stond Hobhouse versteld van de slechte omstandigheden waarin de vrouwen moesten zien te overleven. De herinnering aan het feit dat hun huizen waren verwoest, de reis naar de kampen die vaak erg ongemakkelijk was in wagens of open treinwagons en het feit dat veel moeders niet wisten waar hun kinderen waren. Ze maakte melding van de slechte voedselvoorziening en karige rantsoenen, waarbij vooral de kinderen tekort kwamen. De tenten waren overbevolkt en er waren geen bedden en slechts onvoldoende matrassen. Iedereen moest op

³¹ Raath, *Bethulie*, 38

³² Roberts, *Those bloody women*, 120-121

³³ *Ibidem*, 126, 133

³⁴ *Ibidem*, 136-139

de grond slapen, ook de zieken en zwangere vrouwen. Ze maakte notitie van de vele ziektes die zich voordeden in de kampen. Ze gaf vooral de kampcommandanten hiervan de schuld en het systeem zelf duidelijk niet. Wel hekelde ze het tekort aan verpleegkundigen. Haar rapport na aanleiding van haar bezoeken bestaat uit twee delen, de originele titel van dit rapport is "Report of a visit to the camps of women and children in the Cape and Orange-River Colonies", maar voor dit verslag was alleen de Nederlandse vertaling beschikbaar: *Onthullingen uit de vrouwenkampen in Zuid-Afrika*, vertaald en uitgegeven in Rotterdam in het jaar 1902. In het eerste gedeelte van het rapport staan verschillende aantekeningen over haar reis, ervaringen en verblijf in de concentratiekampen van Oranje-Vrijstaat van 22 januari 1901 tot 1 juni 1901. In die tijd bezocht ze de kampen bij Bloemfontein, Norvals Pont, Aliwal Nord, opnieuw Bloemfontein, Springfontein, Kimberley, Mafeking om uiteindelijk weer in Bloemfontein te eindigen. In het tweede gedeelte is een "aanhangsel" toegevoegd met persoonlijke mededelingen van kampbewoners, aanvragen om vrijlating en verhalen.

Emily Hobhouse reisde met een speciale kar die Milner ter beschikking had gesteld op 22 januari naar het concentratiekamp bij Bloemfontein, dat zich twee mijlen van Bloemfontein bevond en waar ze aankwam op 26 januari. Hier trof ze bijna 2000 vrouwen aan en 900 kinderen. Ze schreef dat de vrouwen moedig hun leiden doorstaan, daar waar ze thuis altijd enige luxe gewend waren en nu dicht op elkaar in armoede moeten leven. Het weer was ondragelijk warm en de dunne tenten boden weinig verkoeling. Het rantsoen was veel te weinig om van te leven.

In het tweede gedeelte zijn zoals gezegd persoonlijke mededelingen, aanvragen om vrijlating en verhalen van de vrouwen uit de concentratiekampen opgenomen. Het zijn vragen die Emily Hobhouse stelde aan kampbewoners die zij tegen was gekomen en waar zij meer van wilde weten, aangezien zij niet zo veel wist over hen persoonlijk. Zo vroeg ze naast naam, aantal kinderen, of ze ook wisten waar hun echtgenoot was, waarom ze hierheen werden gebracht (of het vrijwillig was of niet), of ze nog spullen hadden, of hun hoeve verbrand was en of het hun was toegestaan de kampen te verlaten, enzovoort.³⁵ Wanneer men deze antwoorden op verschillende vragen doorleest, dan valt het op dat veel gezinnen gedwongen opgenomen werden in de kampen. Dat hun boerderijen en spullen vaak, maar niet altijd werden vernield. Ook valt het op dat er veel sociale ongelijkheid was binnen de kampen. Soms hadden de vrouwen wel werk, soms niet. Vaak hadden ze helemaal geen geld bij zich, maar sommigen werden ondersteund door vrienden en familie die in de stad in de buurt wonen. Er was vrijwel altijd behoefte aan extra kleding en schoenen.³⁶

³⁵ Emily Hobhouse, *Onthullingen uit de Vrouwenkampen in Zuid-Afrika*, (Londen, 1902). 19

³⁶ *Ibidem*, 20-37

Op basis van haar bevindingen in de concentratiekampen heeft Emily Hobhouse een elftal aan raadgevingen opgeschreven voor Lord Milner, die aan het Ministerie van Oorlog werden toegezonden. Die aanbevelingen zijn interessant omdat het goed weergeeft wat er allemaal ontbrak in de kampen en ze zijn onder te verdelen in een aantal categorieën:

Ten eerste de categorie “logistiek”. Er moest volgens Hobhouse vanwege de slechte toestand van de spoorwegen en de behoefte aan brandstof een extra kamp opgericht worden in de Kaapkolonie, vlakbij voorraadschuren om bevoorrading van de kampen gemakkelijker te maken. Hoe dat precies tot verbetering bij de overige kampen moest leiden gaf Hobhouse echter niet aan.

De tweede de categorie is “behandeling”. Ongeacht of iemand “handsupper” is of niet, iedereen moet volgens Hobhouse gelijk behandeld worden. Zij die het aankunnen moeten bovendien de vrijheid krijgen het kamp te verlaten om werk te vinden of hun dierbaren te zoeken. De vrouwen moeten onder toezicht vallen van een speciale organisatie die zowel Engels als Hollands spreekt, naar het goede voorbeeld van het kamp bij Port Elizabeth.

Ten derde, de “leefomstandigheden in de kampen”. Er mogen niet meer mensen in de kampen verblijven dan het personeel aankan. De huishoudelijke toestanden in de kampen moeten verbeterd worden en er moet naar de rapporten van dokters geluisterd worden door het personeel.

Tenslotte, moet er meer zorg worden gedragen aan het feit dat de reeds groeiende onbeschoftheid van zwarten zal worden tegengegaan, opdat zij zich niet boven deze vrouwen in de kampen zouden gaan voelen aangezien zij de vrouwen in zo’n vernedering zien.³⁷

Haar bevindingen werden aan Milner en aan de minister van oorlog, St. John Brodrick, gepresenteerd. Nadat Hobhouse weer terug was in Groot-Brittannië verschenen delen van haar rapport in de Britse pers (vooral in de Manchester Guardian) en gaf ze een lezing-tour door het land. De toenemende kritiek op de tactiek-van-de-verschroei-de-aarde en de concentratiekampen leidde tot de oprichting van de Ladies Commission in juli 1901. Dit was een commissie die geleid werd door de feminist en liberaal Millicent Garrett Fawcett. Hobhouse werd uitgesloten van deze commissie omdat ze toch gezien werd als teveel pro-boer. Deze commissie deed haar eigen onderzoek door alle concentratiekampen te onderzoeken behalve Port Elizabeth, en hun bevindingen en aanbevelingen werden opgestuurd naar de War-Office aan Sir Edward Ward.³⁸

³⁷ Hobhouse, *Onthullingen uit de Vrouwenkampen*, 18

³⁸ Liz Stanley, “A strange thing in memory: Emily Hobhouse, memory work, moral life and the concentration system” In: *South African Historical Journal*, (Nr. 52, 2005), 74

Tijdens de winter van het jaar 1901 steeg het aantal doden in de concentratiekampen. Het aantal inwoners in de kampen was gegroeid van 35.000 in maart 1901 tot 110.000 in september van dat jaar. Het aantal kampen was echter niet toegenomen: er waren 27 concentratiekampen. Alleen het al eerder genoemde concentratiekamp te Bethulie was in die periode er bij gekomen. Zodra de kampen dichter bevolkt werden, steeg ook het aantal doden. In de wintermaanden bedroeg dit aantal 2.666 in augustus, 2.752 in september, 3.205 in oktober (en bovendien in november ook nog eens 2.926). Verreweg de grootste sterfte kwam voor onder de kinderen. Vooral de concentratiekampen van Brandfort, Mafeking, Heilbron en Kroonstad werden zwaar getroffen.³⁹ In tegenstelling tot Hobhouse weet Fawcett de sterfte niet alleen aan de leefomstandigheden in de kampen, maar vooral ook aan het feit dat de Boeren vrouwen door hun rare gewoontes zelf verantwoordelijk waren dat er zoveel stierven. De commissie onderscheidde drie oorzaken voor de sterfte, waarvan de net genoemde op de tweede plek stond. Omstandigheden veroorzaakt door de kampcommandanten stond volgens de commissie op de derde plaats. De belangrijkste oorzaak was de toestand van het land veroorzaakt door de oorlog. De Britse populistische pers greep echter graag de tweede oorzaak aan. Toen de Fawcett-Commissie bezig was met het onderzoek, publiceerde de Britse regering bovendien een zogenaamde *blue book*, waarin werd uiteengezet hoe de smerige gewoontes en lakse levenswijze van de Boeren er voor zorgt dat er zoveel mensen stierven.⁴⁰

Toen echter een paar maanden later in november 1901 de enorm hoge sterftecijfers in de Engelse kranten verschenen, leidde dat tot een verandering in het Britse beleid voor de concentratiekampen. Vooral Sir Henry Campbell Bannerman sprak zich in het Britse parlement uit tegen het Britse beleid. Hij stelt dat men ook na de oorlog met de Boeren moet zien samen te werken en vooral een goede relatie met de bevolking te onderhouden. Het huidige beleid hielp daar niet echt aan mee. Hij noemde het beleid "Methods of Barbarism". Hij vergeleek daarbij de sterftecijfers binnen de kampen met de verpauperde arbeiderswijken in Southampton, waar het sterftecijfer 10 keer zo laag lag. Hij kreeg voor zijn opstelling veel steun, vooral uit liberale hoek.⁴¹

De omstandigheden verbeterden door de aanbevelingen van de Fawcett-commissie en dat leidde tot een verlaging van dat sterftecijfer. Hoe werden de omstandigheden verbeterd? In eerste instantie werden de rantsoenen na de bezoeken van de Fawcett-commissie flink verhoogd, dit was vanaf 13 januari 1902 het geval. Zoals gezegd was het voorheen zo dat er een onderscheid werd gemaakt

³⁹ Spies *Methods of barbarism?* 215; Hobhouse, *The brunt of the War*, 338-339

⁴⁰ Paula M. Krebs, *Gender, Race, Writing of Empire*, (Cambridge, 2004) 74-75

⁴¹ Liz Stanley, *Mourning becomes: post/memory and commemoration of the concentration camps of the South African War*, (Manchester, 2006). 76

tussen vluchtelingen aan de ene kant en families waarvan hun man op commando was aan de andere. Er golden voor Oranje Vrijstaat en Transvaal verschillende hoeveelheden op rantsoen en ook werden er andere leeftijdscategorieën onderscheiden. In Oranje Vrijstaat werd er een onderscheid gemaakt tussen kinderen tot 6 jaar en kinderen ouder dan 6 jaar en volwassenen. In Transvaal werd dit onderscheid pas gemaakt vanaf 12 jaar. In Oranje Vrijstaat waren de rantsoenen als volgt voor volwassenen en kinderen vanaf 6 jaar (alle maten aangegeven in Engelse maten): ⁴²

Rantsoenen OVS voor Volwassenen en kinderen vanaf 6 jaar	Vluchtelingen	Ongewensten
Meel of bloem	1 pond dagelijks	3 pond dagelijks (maismeel)
Vlees	$\frac{3}{4}$ pond dagelijks	1 pond twee keer per week
Koffie	1 ons dagelijks	1 ons dagelijks
Suiker	2 ons dagelijks	2 ons dagelijks
Zout	$\frac{1}{2}$ ons dagelijks	$\frac{1}{2}$ ons dagelijks

43

Voor kinderen onder 6 jaar golden de volgende rantsoenen:

Rantsoenen OVS voor kinderen tot 6 jaar	Vluchtelingen	Ongewensten
Meel of bloem	$\frac{1}{2}$ pond dagelijks	$\frac{1}{2}$ pond dagelijks
Vlees	$\frac{1}{2}$ pond dagelijks	$\frac{1}{2}$ pond twee keer per week
Melk	$\frac{1}{4}$ blik dagelijks	$\frac{1}{4}$ blik dagelijks
Suiker	1 ons dagelijks	1 ons dagelijks
Zout	$\frac{1}{2}$ ons dagelijks	$\frac{1}{2}$ ons dagelijks

44

Voor Transvaal golden de volgende rantsoenen voor volwassenen en kinderen vanaf 12 jaar:

Rantsoenen Transvaal voor Volwassenen en kinderen vanaf 12 jaar	Vluchtelingen	Ongewensten
Meel of bloem	7 pond wekelijks	7 pond wekelijks
Vlees	1 pond twee keer per week	Geen

⁴² Hobhouse, *The Brunt of the War*, 320-324

⁴³ *Ibidem*, 320

⁴⁴ *Ibidem*, 320

Koffie	6 ons wekelijks	4 ons wekelijks
Suiker	12 ons wekelijks	8 ons wekelijks
Zout	4 ons wekelijks	4 ons wekelijks

45

Voor kinderen tot 12 jaar de volgende rantsoenen:

Rantsoenen Transvaal voor kinderen tot 12 jaar	Vluchtelingen	Ongewensten
Meel of bloem	3 ½ pond wekelijks	3 ½ pond wekelijks
Vlees	½ pond twee keer per week	Geen
Koffie	3 ons wekelijks	2 ons wekelijks
Suiker	12 ons wekelijks	8 ons wekelijks
Zout	2 ons wekelijks	2 ons wekelijks

46

Voor al qua diversiteit lieten de rantsoenen dus veel te wensen over. Dit gold zoals gezegd ook voor de kwaliteit van vooral het vlees, terwijl er ook vraagtekens kunnen worden geplaatst bij de kwantiteit van de rantsoenen. Zo staat er bijvoorbeeld dat er in Oranje Vrijstaat ¼ pond vlees op rantsoen gegeven werd (in Engelse maten, oftewel ongeveer 3 ons in Nederlands gewicht), maar verschillende bronnen laten zien dat hierbij vaak ook het gewicht van botten en andere oneetbare delen werd meegerekend. De enige manier waarop kampbewoners eventueel iets extra's konden krijgen was door eventueel iets te kopen wanneer ze geld hadden of door middel van vrienden/kennissen in de omgeving. Nadat de Fawcett-commissie haar aanbevelingen had gedaan werden de rantsoenen uitgebreid. In Transvaal is het opvallend dat de leeftijdscategorieën bij kinderen werden opgedeeld in drie subgroepen (kinderen onder 2 jaar, van 2 tot 5 jaar en van 5 tot 12 jaar), en in Oranje Vrijstaat werd het onderscheid tussen volwassenen en kinderen gemaakt vanaf 5 jaar in plaats van 6 jaar. Maar wat vooral van belang was, was dat er veel meer variatie in het rantsoen kwam. Er werd vastgelegd dat er zo vaak mogelijk verse groenten moesten worden geserveerd (in Transvaal was zelfs voorgeschreven dat dit om 1,5 pond per week moest gaan). Ook stonden er voortaan extra producten als bonen, rijst, sap enz. op rantsoen, evenals zeep (voor hygiëne).

⁴⁵ Hobhouse, *The Brunt of the War*, 322

⁴⁶ *Ibidem*, 322

Het gevolg was dan ook dat de inwoners van het kamp sterker werden en beter vatbaar werden voor ziektes. Het sterftcijfer ging omlaag. In totaal zijn er volgens de cijfers van Emily Hobhouse 20.177 mensen overleden in het jaar 1901 en in januari en februari van het jaar 1902. Meer dan de helft van de sterfte vond plaats in Transvaal. De kans is echter aanwezig dat er meer mensen zijn overleden dan in deze tabellen aangegeven staat aangezien niet altijd alles zorgvuldig werd gedocumenteerd. In elk geval waren er tot op het laatst in totaal meer dan 110.000 mensen in totaal aanwezig in de kampen en vanaf januari 1902 is een grote daling te zien in het sterftcijfer.

Hoofdstuk 3. Boer- en Britse opvattingen over ziektes.

Het was echter lange tijd geen uitgemaakte zaak dat de hoeveelheid sterfte te wijten was aan de voedselvoorziening. Daar ging een discussie aan vooraf. Een belangrijke reden dat zoveel mensen, vooral kinderen, stierven in de concentratiekampen aan ziektes is de verschillende opvattingen over het bestrijden van deze ziektes door Boeren en Britten. Wanneer men naar een verklaring hiervoor zoekt moet er onderscheid gemaakt worden tussen de sterfte aantallen aan ziektes voor het uitbreken van de oorlog, en de invloed van tyfus (vooral in de zomer) en mazelen (vooral in de winter). Daarnaast moet men onderscheid maken in de verschillende reacties van Britten en Boeren op de ziektes, waarbij het vooral opvalt wat voor verschillende verklaringen de Fawcett-Commissie aan de ene kant en de Boerenvrouwen aan de andere kant gaven. Exacte aantallen over dodelijke ziektes voor het uitbreken van de oorlog in de Boerenrepublieken zijn er niet, maar het was zo dat er veel mensen van de Boerenbevolking stierven zonder dat ze überhaupt een dokter bezochten. De doodsoorzaak werd meestal vastgesteld onder de noemer “koorts”. Het sanitair in Oranje Vrijstaat en Transvaal is op zijn best onontwikkeld te noemen. Mazelen epidemieën kwamen niet veel voor maar waren wel erg dodelijk. Het lijkt er overigens op dat op zijn minst een aantal Britse dokters hiervan op de hoogte waren, aangezien er melding werd gemaakt van het feit dat het net lijkt alsof de ‘Nederlanders’ door hun lange verblijf in Zuid-Afrika, en de afgelegen woonplaatsen, hun immuniteit voor ziektes als mazelen hebben verloren. De oorsprong van de besmetting van mazelen is moeilijk te traceren, maar het nam vooral in het voorjaar van 1901 epidemische vormen aan. Dit kan verklaard worden door het feit dat families vaak niet altijd in het zelfde kamp verbleven, maar doordat ze regelmatig werden weggevoerd naar andere kampen, ze op deze manier ziektes sneller konden verspreiden. Dit gold ook voor individuele burgers die van het ene naar het andere kamp reisden ⁴⁷

In deze context kwam naar voren hoe verschillend de Boeren en de Britten dachten over het gebruik van medicijnen en gezondheidszorg. De Britten verweten de Boeren bijgelovigheid, onwetendheid en onverschilligheid en wanneer kinderen ziek waren, moesten ze zo snel mogelijk naar een hospita gebracht worden, terwijl de Boeren de Britten juist verweten dat ze niet humanitair waren en niet de bekwaamheid hadden om sterfte tegen te gaan, en ze niet wilden dat hun kinderen naar een hospita gingen omdat ze daar zouden sterven, in plaats van thuis of in de tenten. Thuis, op de boerderij, was altijd de plek waar men medische verzorging kreeg en beter gemaakt werd. De kinderen nu naar een ziekenhuis in een tentenkamp te sturen was vernederend voor de vrouwen. Hoewel er een tekort

⁴⁷ John L. Scott, *British concentration camps in the Second Sout-African War (The Transvaal, 1900-1902)*, (Florida, 2007), 137-140

was aan zaken als vers en schoon drinkwater, riolering en bedden, probeerden de kampdoktoren wel degelijk de hygiënische basisbehoeftes te leren aan de Boerenvrouwen. Het medische systeem en kennis van de Boeren was gebaseerd op oude gebruiken uit de zeventiende eeuw uit Europa en was beïnvloed door contacten met de inheemse zwarte bevolking. Zo was er het gebruik dat men ziektes moest “uitzweten”, wat in de kampen tegenstellingen veroorzaakte door de Britse opvatting dat lucht moet circuleren door de tenten in plaats van de tenten dicht te houden. Ook hielden Boeren er vreemde remedies op na wanneer mazelen moest worden of het juist niet wassen van kinderen. De enige medicijnen die gebruikt werden kwamen van de zogenaamde *Huis Apotheek*, waarvan de medicijnen vaak in dozen arriveerden in de kampen. De commissie-Fawcett raadde aan om omwille van de gezondheid van de Boeren het gebruik van deze medicijnen af.⁴⁸

In de loop van de negentiende eeuw was juist in Europa de kennis over het tegengaan van besmettelijke ziektes flink verbeterd. Men was al bekend met het feit dat een goed rioleringsstelsel en zuiver drinkwater daar een belangrijke rol in spelen en tegelijkertijd kwam vanuit de middenklasse een waarde op waarbij een schoon leven als belangrijk werd beschouwd. Vuil en ziektes werden steeds meer geassocieerd met het leven van arbeiders en vooral paupers. Het is daarom ook goed mogelijk dat de Britten in Zuid-Afrika de Boeren aanzagen voor paupers, vanwege hun gebruiken. Immers, de argumenten die Boeren gebruikten in discussies over gezondheid waren te vergelijken met die van de paupers in Groot-Brittannië. Het botsen van opvattingen over de juiste wijze van genezing stelde de dokters in de kampen voor een groot probleem. Dit nam echter niet weg dat de slechte situatie in de kampen zelf natuurlijk ook niet meehielp. Maar de combinatie van de mazelen die niet goed in handen te houden was, en een samenleving die niet meewerkte door andere opvattingen over geneeskunde, zorgde er voor dat er veel slachtoffers vielen en daar weinig tegen te doen was. Toch mag niet vergeten worden dat het de Britten zelf waren die hadden besloten om de boerderijen van de Boerencommando's te vernielen en te plunderen. Waardoor de Boeren uit hun relatief veilig afgesloten omgeving werden gehaald en met duizenden tegelijk werden opgesloten. Het was natuurlijk afhankelijk van de grootte van het kamp, maar hierdoor konden ziektes relatief makkelijk en snel van man tot man overgaan. De eigen cultuur met betrekking tot het genezen van ziektes van de Boeren werd vernietigd door de invloed van het Britse imperialisme.⁴⁹

Enige nuance met betrekking tot de concentratiekampen is op zijn plaats, aangezien dit in het collectief geheugen is komen te staan van de Afrikaner. Hobhouse gaf het al aan dat de herinnering van de concentratiekampen niet meer is weg te nemen bij de vrouwen in de kampen. Vooral de dood

⁴⁸ Scott, *British concentration camps*, 192-196

⁴⁹ Ibidem

van vele kinderen, wat sterk toenam van augustus 1901 tot november in sommige kampen, in anderen tot in december, zou zorgen voor diepe wonden aangezien elke dood van een kind zou zorgen voor een smet op de naam van Engeland.⁵⁰

In het laatste hoofdstuk van *The Brunt of War* citeert Hobhouse een vrouw die de volgende uitspraak deed:

*"If i die – i die – it matters not; never, never, never will i give in. I do not hate the British, I have no hate in my heart, but I can never forget nor forgive what we have gone through..."*⁵¹

Wat vooral ook later gedramatiseerd werd, was de reis vanaf de boerderijen naar de kampen.

Hobhouse zag dit gevaar al aankomen. Wanneer de vrouwen terugkeren naar hun huizen, zo schrijft zij, zullen deze leeg zijn. Een manier om onze grote fouten goed te maken, is door dezen te erkennen en hun helpen hun simpele levens weer op te bouwen. Zij zag in dat het lang zal duren voordat de vrouwen dit verwerkt hebben. "Can you form an idea of what it is to have nothing – literally nothing?"⁵² De belangrijkste erfenis voor de Boeren van de oorlog is niet zozeer het verlies van de oorlog, als wel de vernedering die zij hebben moeten ondergaan. Niet alleen het aantal doden in de kampen, maar ook de woede over de in hun ogen "onnatuurlijke" positie van zwarte mensen in autoritaire posities. Het werd gezien in een wijder perspectief van het Afrikaner volk dat getest werd door God. Het moderne Afrikaner nationalisme kreeg gestalte in de naoorlogse periode. Door een mythevorming van het martelaarschap die de vrouwen en kinderen hadden ondergaan, werden de Engelsen in de oorlog met hun concentratiekampen afgeschilderd als voorlopers van de nazi's.⁵³

Emily Hobhouse was het niet eens met de beeldvorming die geschapen werd in de Britse pers. Zij vond dat de vrouwen van de Boeren uiteindelijk heel erg beschaafd waren, en dat het beeld van luiheid, nalatigheid, en verwaarlozing totaal niet terecht was. Om hun zo af te schilderen was in haar ogen zowel onterecht als oneerlijk. Het was oneerlijk, omdat ze zelf in zo'n positie werden gedwongen door ons omdat wij ze in de kampen hebben gestopt, zoals Hobhouse het verwoordde. Het ontbrak in de kampen aan water, zeep, handdoeken, bezems enzovoort om voor een goede hygiënische situatie te zorgen. Om over het sanitair maar te zwijgen, zo vond Hobhouse. Het is bovendien onwaar. Omdat, juist als je hun praktijken en gewoontes afzet tegen de situatie, ze eigenlijk heel erg schoon bezig waren. Zoals in elke kamp en in sowieso in elke gemeenschap, waren er wel degelijk mensen die er vieze praktijken op nahielden, maar het beeld is geschapen dat dit voor elke Boerenvrouw op gaat. Ook als het gaat om de onverschilligheid ten opzichte van kinderen, is

⁵⁰ Stanley, *Mourning becomes*, 76

⁵¹ Hobhouse, *The brunt of the War*, 310-11

⁵² Ibidem, 315

⁵³ Stanley, *A strange thing in memory*, 77

Hobhouse het hier absoluut niet mee eens. Het is wel zo, volgens haar, dat de Boerenvrouwen dachten dat ze het beter wisten dan de Britse verpleegsters, en daarom hun kinderen vaak wegielden uit ziekenhuizen. Samen met het argument zoals hierboven is geschreven dat Boeren sowieso bijna geen ziekenhuizen bezochten omdat ze daar niet bekend mee waren voor de oorlog, klinkt dit heel aannemelijk.⁵⁴

⁵⁴ Hobhouse, *The Brunt of the War*, 313-314

Hoofdstuk 4. Oorlogsrecht en imperialisme.

Samenvattend kan tot nu toe gezegd worden dat de omstandigheden in de vrouwenkampen niet toereikend genoeg waren en dat het hoge sterftcijfer daarvan, in samenhang met de tegenstrijdige opvattingen over het behandelen van ziektes, het logische gevolg daarvan was. Pas na druk vanuit eigen land en een speciale commissie, werden de leefomstandigheden verbeterd, wat meteen zijn invloed had. Het sterftcijfer daalde namelijk. De inwoners van de concentratiekampen vielen officieel onder de krijgswet, aangezien zij als onderdeel werden gezien van de nog strijdende troepen. Daarom is het interessant om te kijken naar wat er over krijgsgevangenen werd gezegd in de Haagse Conventie van 1899. Daarin werd afgesproken dat krijgsgevangenen militairen “met menslievendheid moeten worden behandeld.” Alles wat hun persoonlijk toebehoort uitgezonderd wapenen, paarden en militaire papieren, blijft hun eigendom.⁵⁵ Het doel van oorlogsvoering moet zijn de vijand uit te schakelen, te verslaan. De algemene opvatting is dat de vijand niet meer schade zal worden toebedeeld dan nodig is om dit doel te bereiken. Wat bijvoorbeeld dus niet mag is het toepassen van barbaarse middelen en de burgerbevolking onnodig te laten lijden omwille van het lijden, zonder dat daarmee de vijand verzwakt wordt.⁵⁶

Wat betreft de regels met betrekking tot oorlogsvoering zijn de artikelen 44 tot en met 47 en artikel 50 van de Haagse Conventie interessant. Artikel 44 schrijft voor dat het verboden is om de bevolking van een bezet gebied te dwingen mee te doen in militaire acties tegen hun eigen land. Artikel 45 verbiedt om de bevolking onder druk te zetten om een eed van trouw af te leggen voor de bezetter. Artikel 46 schrijft voor dat eigendommen van de burgerbevolking moeten worden gerespecteerd, alsmede individuele levens en religieuze overtuigingen. Artikel 47 verbiedt plunderingen en artikel 50 schrijft voor dat het verboden is om de gehele burgerbevolking te straffen voor de daden van individuen. Hier mag de burgerbevolking niet als collectief verantwoordelijk voor worden gehouden.⁵⁷

Hielden de Britten zich hier aan? Er zijn verschillende bronnen te vinden die dit tegenspreken. Johanna van Helsdingen bijvoorbeeld beschreef op de volgende manier hoe de Britten te werk gingen bij het plunderen van boerderijen:

“De vrouwen kregen maar een kwartier om hun spullen bij elkaar te zoeken. Al het andere werd geroofd door de Britse soldaten ofwel vernield. Hoewel de meesten dat met ogenschijnlijke

⁵⁵ Ploeger, die lotgevallen 41:3

⁵⁶ Hobhouse, *The brunt of the War*, xiii

⁵⁷ http://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague02.asp

onverschilligheid deden waren er wel degelijk soldaten bij die zich schaamden voor wat hun door de officieren werd opgelegd.”⁵⁸

Ook Emily Hobhouse vroeg bij een van haar bezoeken in de concentratiekampen van Oranje-Vrijstaat een kampbewoner in wat voor omstandigheden zij werden meegenomen en schreef daarbij onderstaand citaat op:

“Den Donderdag voor 1 Februari, ging Mr. D. T. naar een zijner ver verwijderde hoeven, om zijn zoon van 14 jaar te brengen. In zijn afwezigheid kwamen de Engelschen, zij maakten een vuur in Mrs. T’s tuin en verbrandden al den voorraad voedsel, zelfs de zeep; twee uren werden haar toen gegeven om alles, wat zij noodig had, op wagens te laden. Zij namen wat kleeven en geld; 600 pond waren stevig in een doos verpakt en geborgen in een bundel kleeven. Vier dagen onderweg, werden kleeven en doozen op last van kolonel C. van den Wagen gegooid. Zij verloren dus alles, zelfs de 600 pond. Zij wendde zich tot den kolonel en beklagde zich. Hij dacht, zei hij dat het een kaffer spulletje was, alles heeft zij verloren. De boerderijen werden “schoongeveegd” van den geheelen voorraad, zelfs zes koeien, die zij in den stal had, werden haar ontnomen.”⁵⁹

Hierbij werd dus duidelijk de artikel 46 (respect voor eigendommen) en artikel 47 (verbod op plunderingen) van de Haagse Conventie overtreden. Ook voor de andere artikelen die net genoemd zijn is bewijs dat de Britten zich er niet aan hielden. Zo werd wel degelijk (een deel van) de burgerbevolking (namelijk de vrouwen en kinderen) gestraft voor de daden van enkelen die doorvochten (de Bittereinders). Weliswaar valt hier het nodige tegen in te brengen. Zoals eerder vermeld was één van de argumenten waarmee de Britten het systeem wilden rechtvaardigen, juist dat de vrouwen onderdeel waren van strijdende troepen en vonden zij dat de Boeren zich ook niet netjes hielden aan de regels. Bovendien is er een ander belangrijk feit dat niet over het hoofd mag worden gezien. De Eerste Haagse Vredesconventie werd ondertekend door vertegenwoordigers van Groot-Brittannië en 23 andere landen, waaronder Nederland. De beide Boerenrepublieken waren echter niet uitgenodigd voor deze conventie door Nederland, uit angst dat Groot-Brittannië dan weg zou blijven. Het was van belang voor met name Rusland dat Groot-Brittannië dit verdrag zou ondertekenen, omdat zij zich niet meer veilig voelden op het Europese continent door de ontwikkelingen in de wapenwedloop tussen de verschillende grote mogendheden, waar Rusland nu een beetje buiten leek te vallen. De Haagse Conventie werd minder dan drie maanden tijd voor het uitbreken van de Boerenoorlog ondertekend, maar doordat de Boeren het verdrag niet konden

⁵⁸ Johanna van Helsdingen “de treurige aankomst in het kamp” In: Boer en Brit 148-151

⁵⁹ Hobhouse, *Onthullingen uit de Vrouwenkampen*, 35

ondertekenen was de algemene opvatting dat Groot-Brittannië zich ook niet zo nauw aan dit verdrag hoefde te houden bij een oorlog, aangezien het algemeen geaccepteerd was dat het oorlogsrecht uit de Haagse Conventie alleen gold wanneer beide landen dat verdrag hadden ondertekend.⁶⁰

De Boerenoorlog wordt gezien als één van de eerste totale oorlogen. Over het totale aspect van de oorlog kan gediscussieerd worden, aangezien er niet een algehele mobilisatie van het volk tot stand werd gebracht. Wel is het zo dat de Boerenoorlog internationaal gezien in een breder perspectief geplaatst kan worden van het moderne Europese imperialisme. Daarom zijn de gebeurtenissen die voortkwamen uit de tactiek-van-de-verschroeiende-aarde en de internering in concentratiekampen weliswaar voor onze ogen, en ook voor sommige tijdgenoten, schokkend geweest, maar niet nieuw. Deze opvatting bestond lange tijd. Goering verwees bijvoorbeeld naar de Anglo-Boerenoorlog toen hij antwoord gaf op het nieuwe aspect van concentratiekampen voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Het was volgens hem een uitvinding voor het eerst toegepast door de Britten tijdens de Anglo-Boerenoorlog.⁶¹ Zoals genoemd heeft de Spaanse generaal Weyler een dergelijk systeem al eerder toegepast op Cuba. Spies geeft bovendien in zijn boek *Methods of Barbarism* aan dat Roberts zelf in de tweede helft van de negentiende eeuw in India met betrekking tot het verbranden van boerderijen vergelijkbare tactieken hanteerde, die hij later ook in de Boerenoorlog zou toepassen. Ook tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog zijn er zulk soort tactieken gehanteerd. Tevens in de oorlog tussen Pruisen en Frankrijk in 1870 werden er huizen op het platteland verbrand wanneer vermoed werd dat burgers een rol hadden gespeeld in de oorlog.⁶²

Daarnaast is het zo dat de Boerenoorlog in een breder perspectief geplaatst kan worden van koloniale oorlogsvoering gedurende eind negentiende- en begin twintigste eeuw. Juist omdat de Boeren het vredesverdrag niet (konden) ondertekenen is dit naar mijn mening een belangrijk aspect in de legitimatie van het lijden van de (inheemse) bevolking bij koloniale oorlogsvoering. Wanneer men kijkt naar bijvoorbeeld hoe Nederland de poging tot het vestigen van gezag rechtvaardigde in Atjeh zijn er interessante overeenkomsten met de Boerenoorlog te vinden. Tijdens de Pacificatie van Atjeh onder leiding van Van Heutz op de Gajo- en Atlaseilanden probeerde Nederland zijn gezag in Atjeh te verstevigen. Dit was al zo vanaf 1873 toen de oorlog met Atjeh begonnen was, omdat Nederland de wateren rond Sumatra vrij wilde houden van piraterij. De oorlog zou echter lang duren door de guerrilla-tactiek van de inheemse bevolking. De Gajo- en Atlaseilanden waren de laatste bolwerken van verzet. Generaal Van Heutz moest deze laatste gebieden veroveren door middel van een nieuwe doctrine. Dit betekende dat men “functioneel geweld” moest toepassen op de bevolking,

⁶⁰ Spies, *Methods of Barbarism?* 11

⁶¹ *ibidem* 296

⁶² *Ibidem*

wat inhield dat er onderscheid moest worden gemaakt tussen gewapenden en burgers. De strijd mocht alleen gevoerd worden tegen gewapenden die zich verzetten, hoofden en geestelijken die zich niet onderwierpen, bendevoerden en hun aanhangers. De bezittingen van de bevolking moesten zoveel mogelijk worden gespaard. Het was echter onduidelijk wat nou precies het verschil was tussen een gewapende strijder en een burger in een guerrillastrijd. Dit was dan ook een belangrijke rechtvaardiging wanneer het ging om het compleet vernietigen van een dorp. In principe moet iedereen op dat moment gezien worden als vijand, of ze in bezit waren van een wapen of niet.⁶³ Het oorlogsrecht van 1899 was in deze situatie niet van toepassing, want het ging om een oorlog met een onbeschaafd rijk. Zelfs in de Britse *Manual of military law* uit 1914 werd er gesproken over het feit dat het internationaal oorlogsrecht niet gold voor oorlogen met onbeschaafde staten. Wel moest het 'in beginsel' zoveel mogelijk worden toegepast zonder dat we daarmee de eigen zwakheid blootgelegd wordt.⁶⁴

Ook het concentratiekamp-systeem is in andere koloniale oorlogen veel heftiger en massaler ingezet dan in de Boerenoorlog. Tussen 1904 en 1908 voerde Duitsland een oorlog in zijn kolonie, Duits-Zuid-West Afrika, het tegenwoordige Namibië. Het ging vooral om het verslaan van de Herero-stam, die verreweg het meest dominant was geworden in die periode. Toen Duitsland dit gebied opeiste in 1884 bij de deling van Afrika tijdens de Conferentie van Berlijn, bleef de Europese aanwezigheid nog beperkt tot handels- en missionarissenposten. Tegen het einde van de negentiende eeuw werd de Duitse aanwezigheid in de kolonie echter uitgebreid door migratie vanuit Europa naar Duits-Zuidwest-Afrika. Gedreven door racistische motieven probeerden de Duitsers meer land op te eisen van de Herero's en de Nama's, een andere inheemse stam. In de oorlog die daarop volgde zouden de Duitsers duizenden leden van deze stammen vermoorden in concentratiekampen. Het sterftecijfer in deze kampen lag hoog. Dit wordt geïllustreerd door het aantal doden in het concentratiekamp op Shark Island. Tussen oktober 1904 en maart 1907 overleden maar liefst 7,682 gevangenen, wat een percentage van naar schatting 30-50 procent van het totale aantal gevangen is (exacte cijfers ontbreken daarvan).⁶⁵

Zoals al eerder genoemd hielden de Britten bepaalde sociaal-darwinistische opvattingen er op na ten aanzien van de Boeren. Zij zagen hun als primitief en echt een ondergeschikt ras. Dit kwam volgens de Britten doordat zij de ontwikkelingen op het Europese continent (verlichting enz.) niet hadden meegemaakt. Ook werden de Boeren door de Britten aangekeken op hun opvattingen over slavernij. De bovenstaande voorbeelden uit Nederlands-Indië en Duits-Zuid-West Afrika zijn van een andere

⁶³ Petra Groen, "Een moordgeschiedenis" In: *Macht en Majesteit*, (Leiden, 2002) 46-47

⁶⁴ Ibidem, 61

⁶⁵ J. Zimmerer, "War, Concentration Camps and Genocide in South-West Africa: The first German Genocide" In: *Genocide in German South-West Africa: The Colonial War (1904-1908) in Namibia and its Aftermath*, 41-63

orde dan de Boerenoorlog omdat dit voorbeelden zijn van een blanke Europese mogendheid en een gekleurde inheemse bevolking, terwijl de Boerenoorlog een oorlog was tussen twee blanke staten. Daarom gaat de vergelijking natuurlijk niet helemaal op. Echter, wanneer men goed naar de onderliggende motieven van de Britten kijkt voor het willen overheersen van de Boeren, spelen daar wel degelijk sociaal-darwinistische opvattingen mee. Al is het dan niet vanuit het oogpunt van het superieure blanke ras tegenover het minderwaardige gekleurde ras. Het is wel vanuit het oogpunt van een beschaafd volk tegenover een onbeschaafd volk. Het 'primitieve' imago van de Boeren werd bovendien nog eens versterkt door hun opvattingen over de beste manier van het bestrijden van ziektes. Juist het feit dat het hier om een blanke bevolking ging, zorgde er voor dat kritieken vanuit Groot-Brittannië luider te horen waren en het lot van de bevolking serieuzer genomen werd dan wanneer het om een willekeurige andere koloniale oorlog zou gaan. In die zin moet je de Boerenoorlog en het gebruik van concentratiekampen zien in de geest van het moderne imperialisme tegen het einde van de negentiende eeuw.

Conclusie

De vraag die ik wilde beantwoorden met dit onderzoek was: wordt het hoge sterftcijfer in de vrouwenkampen van de Britten verklaard door de leefomstandigheden in de kampen, en in hoeverre handelde de Britse regering naar de tijd? Met 'handelen naar de tijd' bedoelde ik in hoeverre de Britse (koloniale) regering handelde naar wat voor die tijd (eind negentiende eeuw, de tijd van het moderne imperialisme) gewoon was.

Om deze vraag te beantwoorden heb ik in eerste instantie gekeken naar de besluitvorming en totstandkoming van de concentratiekampen. Dit was een gevolg van een aantal proclamaties waarin de generaals Roberts en Kitchener probeerden een oplossing te vinden voor het feit dat de Boerencommando's zich niet overgaven zoals tot die tijd gebruikelijk was in een 'gentlement's-war', maar ze in plaats daarvan een guerrilla-tactiek hanteerden. Vooral na de Slag bij Paardeberg werd het Roberts duidelijk wat voor rol vrouwen kunnen spelen in de communicatie, de bevoorrading en in mentaal opzicht en dus werden zij ook als onderdeel van het krijgsvolk gezien. Kitchener maakte er bovendien officieel Brits beleid van om de boerderijen schoon te vegen, zodat de Boeren hun huizen niet als schuilplaats konden gebruiken.

Het gevolg van deze tactiek was dat er steeds meer vrouwen, kinderen van Boeren op commando, alsmede de handsuppers naar de kampen werden vervoerd. Uiteindelijk zouden er gedurende de laatste maanden van de oorlog ongeveer 110.000 vrouwen en kinderen in totaal in de kampen verblijven, en dat terwijl er tegelijkertijd ook een hoog sterftepercentage was. Dit ging pas omlaag nadat onder invloed van het rapport van Emily Hobhouse er een commissie werd aangesteld die onderzoek deed naar de leefomstandigheden in de kampen. Er was toen duidelijk dat er iets aan de rantsoenen gedaan moest worden. De rantsoenen waren namelijk vooral erg eenzijdig (weinig groentes en fruit) en toen dit werd aangepast ging direct het sterftcijfer omlaag.

Ondanks dat dit een redelijk uitgemaakte zaak lijkt, bestonden er wel degelijk verschillende visies over de reden van het hoge sterftcijfer. Het was in eerste instantie helemaal geen uitgemaakte zaak dat dit door de rantsoenen kwam, vooral omdat de grootste sterfte werd veroorzaakt door ziektes onder kinderen. De opvatting was dat de Boerenvrouwen 'vies' waren en er allerlei vreemde remedies op nahielden in plaats van gewoon naar een ziekenhuis te gaan, ook voordat de oorlog uitbrak. Emily Hobhouse sprak dit deels tegen maar ook zij merkte op dat de Boeren niets van de geneeskunde die op dat moment bekend was moesten hebben.

Tot slot is er aandacht besteed aan de Anglo-Boerenoorlog in een historisch perspectief. Wanneer men kijkt naar de Haagse Vredesconventie van 1899, die vlak voor het uitbreken van de Boerenoorlog was ondertekend door Groot-Brittannië, zie je dat zij wel degelijk deze regels hebben overtreden waarvoor ze getekend hadden. Een belangrijk aspect echter is dat de Boeren dit verdrag niet hebben ondertekend, en zich zelf ook niet hielden aan wat voor die tijd als beschaafd werd gezien. Het einde van de negentiende- en het begin van de twintigste eeuw was een periode waarbij er veel meer oorlogen zijn gevoerd in een poging de koloniën onder gezag te plaatsen van het moederland. De Europese landen vonden dat hier andere maatstaven golden dan bij een oorlog tussen twee Europese staten, en zij rechtvaardigden dat door er op te wijzen dat er sprake was van oorlog tegen onbeschaafde volkeren. Dit deed Nederland bijvoorbeeld tijdens de pacificatie van Atjeh en ook Duitsland in Duits-Zuid-West Afrika. Ondanks dat de Anglo-Boerenoorlog in de reeks van koloniale oorlogen een aparte oorlog is, want het was namelijk een oorlog tussen twee blanke staten, liggen hier echter wel degelijk overeenkomsten. Ook de Boeren werden, ondanks dat ze blank waren, als een primitief ras gezien. Juist het feit dat ze blank waren zorgde er waarschijnlijk voor de discussie over het lot van de vrouwen en kinderen in dit geval net wat feller gevoerd werd dan dat het anders misschien zou zijn gevoerd. Kort samengevat is het dus inderdaad zo dat de leefomstandigheden in de concentratiekampen er voor gezorgd hebben dat zoveel vrouwen en kinderen stierven (want na de aanbevelingen van Hobhouse en Fawcett ging het beduidend beter), maar dit moet wel gezien worden in een breder perspectief van het moderne imperialisme, een stukje geschiedenis waar voormalige Europese koloniale grootmachten nog steeds mee worstelen.

Literatuurlijst.

Primaire literatuur.

Hobhouse, Emily, *Onthullingen uit de vrouwenkampen in Zuid-Afrika*, (ca. 1900).

Hobhouse. Emily, *The Brunt of the War and where it fell*, (Londen, 1902).

Veber, J., *Les camps de reconcentration au Transvaal*, (z.p. 1902)

Secundaire literatuur.

Amstrong, H. E.C., *Camp diary of Henrietta E.C. Armstrong : experiences of a Boer nurse in the Irene concentration camp, 6 April-11 October 1901*, (Pretoria, 1980)

Jansen, E. en Jonckheere, W., *Boer en Brit: ooggetuigen en schrijvers over de Anglo-Boerenoorlog in Zuid-Afrika*, (Amsterdam, 2001)

Nasson, B., *The Boer War; The Struggle for South Africa*, (Cape Town, 2011)

Raath, A.W.G., *Die konsentrasiekamp te Bethulie gedurende die Anglo-Boerenoorlog 1899-1902*, (Bloemfontein, 1991)

Ploeger, J. *Die Lotgevallen van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boerenoorlog 1899-1902*, (Archief Zuid-Afrikahuis).

Roberts, B., *Those Bloody Women: Three heroines of the Boer War*, (Londen, 1991)

Scott, John L., *British concentration camps in the Second Sout-African War (The Transvaal, 1900-1902)*, (Florida, 2007)

Spies, M.B. *Methods of barbarism? : Roberts and Kitchener and civilians in the Boer Republics, January 1900-May 1902*, (Cape Town, 1977)

Stanley, L., *Mourning becomes: post/memory and commemoration of the concentration camps of the South African War*, (Manchester, 2006)

Artikelen.

Groen, Petra., "Een moordgeschiedenis", In: *Macht en Majesteit*, (Leiden, 2002) 43-63

Stanley, L., "A strange thing in memory: Emily Hobhouse, memory work, moral life and the concentration system" In: *South African Historical Journal*, (Nr. 52, 2005), pag. 60-81

Zimmerer, J. "War, Concentration Camps and Genocide in South-West Africa: The first German Genocide" In: *Genocide in German South-West Africa: The Colonial War (1904-1908) in Namibia and its Aftermath*, 41-63

Website:

Haagse Vredesconventie 1899, http://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague02.asp

Willem Boshoff, www.willemboshoff.com